

СОЦІАЛЬНА ТА ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Особливі умови діяльності сучасного працівника міліції висувають специфічні вимоги до його професійної підготовки. Остання не повинна обмежуватись тільки засвоєнням професійних знань, умінь та навичок. Необхідним компонентом такої підготовки має стати розвиток професійно-значимих рис особистості правоохоронця, що забезпечується соціалізаційними процесами в професійних групах, до яких належить людина. Засвоєння культури професійних спільнот, що відбувається через самоідентифікацію з ними, полегшує процес службової адаптації і створює в свідомості індивіда контролюючу інстанцію, яка регулюватиме його поведінку у відповідності до соціальних очікувань.

Слід зазначити, що теоретичний розгляд питань соціальної та професійної ідентичності є складовою аналізу ідентичності взагалі, а ця проблема вже понад століття цікавить філософів, психологів та соціологів. Так, у філософії ці проблеми знайшли відображення в роботах Є. К. Бистрицького, І. Є. Бекешиної, А. П. Буєвої, В. П. Іванова, М. К. Мамардашвілі та інших.

Активне психологічне вивчення феномена ідентичності велося М. Ейнсвортом, Дж. Боулбі, Д. Доллардом, Н. Міллером, О. Мауер, Д. Гервітцом в межах психоаналізу, неофрейдизму, необіхевіоризму, когнітивізму. Зміст даного явища пов'язувався з набуттям нових, уже існуючих форм поведінки, копіюванням думок, почуттів іншої людини, засвоєнням цінностей, ідеалів, установок значущих груп.

В соціології поширеним є погляд на ідентичність як результат процесу поєднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на підставі сталого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних, їхніх норм, цінностей, зразків поведінки [1–4]. Ці проблеми знайшли своє відображення в роботах В. О. Ядова, Ю. О. Левади, Ю. Н. Козирева, Ю. А. Качанової, Т. З. Козлової, Т. Є. Резніка, О. В. Швачко, Н. А. Шульги.

Професійна ідентифікація, яка аналізується О. П. Ермолаєвою, З. Ф. Зеєром, З. З. Сишанюком, Н. М. Пилипенком, І. Ю. Хамітовою, О. О. Шатохиною, А. Б. Шнейдером та ін. частіше за все розглядається крізь призму процесів професійного становлення, розвитку професійної «Я-концепції», професійного маргіналізму.

Слід зазначити, що об'єктом дослідження соціологів при вивченні ідентичностей виступають різні соціально-демографічні, етнічні, територіальні та класові групи, а професійні спільноти часто залишаються поза увагою науковців. Проте, на нашу думку,

виділення таких груп в якості самостійного об'єкту є сьогодні досить актуальним в силу значного підвищення ролі професійної складової в соціальних процесах сучасної України. Особливе місце тут займають органи внутрішніх справ, де дослідження професійних ідентичностей працівників є необхідною умовою розуміння багатьох явищ в тому числі плінності кадрів, професійних деформацій, криз тощо. На жаль, ще бракує робіт, присвячених цій проблематиці, а розробки В. Л. Лапшиної та В. О. Болотової в значному напрямку потребують продовження.

Отже, метою статті є з'ясування структури професійних ідентичностей правоохоронців, виявлення місця професійних спільнот в системі референтних груп останніх.

Для реалізації поставленої мети нами було проаналізовано дані соціологічного дослідження, проведеного кафедрою соціології та соціальної роботи Харківського національного університету внутрішніх справ у 2007 р. за участю автора. За квотною вибіркою методом анкетування було опитано 162 слідчих м. Харкова. Ознаками для виділення квот стали соціально-демографічні характеристики (вік та стать) і стаж роботи слідчих.

Вивчення структури ідентичності правоохоронців проводилось за допомогою методики Т. Макпартленда та М. Куна «Хто я» [5]. Респондентам була запропонована стандартна процедура: дати двадцять відповідей на питання «Хто я?». При кодуванні всі відповіді розподілялись між двома класами: «Я сам», тобто фізичні характеристики, індивідуальні психологічні характеристики, особливості світогляду, інтереси, цінності та вподобання, та «Я в групі», що відбиває приналежність до певних груп.

Дослідження виявило наявність майже паритету між індивідуальними (52%) та соціальними (48%) характеристиками в структурі ідентичностей слідчих.

При цьому в класі «Я в групі» з соціально-демографічними та територіальними спільнотами ідентифікують себе 92% працівників ОВС. Найчастіше респонденти давали собі такі характеристики як «чоловік», «жінка», «член суспільства», «громадянин» і тільки незначна кількість з них згадала свою національність (16% з усього числа опитаних). Таким чином, досліджувані ототожнюють себе, в першу чергу з номінальними групами, існування яких не викликає сумніву.

Родина та професійні групи в ієрархічному ряду соціальних ідентичностей займають третє та друге місця відповідно. Так, кількість визначень стосовно сім'ї (наприклад: чоловік, брат, мати) у слідчих ОВС становить 12% від загальної кількості характеристик, а правоохоронної діяльності (міліціонер, слідчий, правоохоронець) – 11%.

Ми вважаємо, що вищезазвані об'єкти ототожнювання є абсолютно природними, оскільки професія є основною соціальною позицією сучасної людини, а сім'я – серйозною підтримкою та свого

роду сховищем під час будь-якої кризи. Звідси, співвідношення ідентифікацій «родина – професія» буде залежати від конкретних життєвих обставин особистості.

Під час дослідження респондентам також було запропоновано оцінити за п'ятибальною шкалою міру свого ототожнення з низкою соціальних груп. За мету при цьому ставилося виявлення того, чи поступаються професійні групи та наскільки традиційним групам ідентифікації (родині та друзям), а також з чим саме (колективом, професією, організацією) респонденти ототожнюють себе більш за всього.

Основними об'єктами ідентифікації для опитаних після родини та друзів є колеги по підрозділу та інші працівники слідства (див. табл. 1).

Таблиця 1

Ідентифікація респондентів з певними групами (оцінка надана у вигляді середнього арифметичного за п'ятибальною системою)

Групи ототожнення	Слідчі ОВС	
	Середнє	Середнє квадратичне відхилення
Родина	4,3	1,0
Друзі	3,7	1,2
Колеги по роботі	3,5	0,9
Юристи	3,4	1,1
Слідчі	4,0	0,9
Працівники ОВС	3,1	1,0
Працівники правоохоронних органів	3,0	1,1

На пряме питання «Ким Ви відчуваєте себе в найбільшому ступені?» 42% працівників ОВС відповіли, що відчувають себе слідчими, 35% – юристами та 23% – працівниками ОВС.

Аналіз особливостей ідентифікації працівників з різним стажем роботи зі вказаними групами свідчить про те, що існує пряма залежність між часом роботи на посаді слідчого і ступенем ототожнення себе з цією професійною спільнотою та зворотня щодо самоототожнення правоохоронним органом. Ідентифікація з професією (юрист) залишається практично без змін.

Зазначимо, що аналіз відповідей на питання анкети надає змогу виявити тільки раціональний компонент ідентичності. Вивчити неусвідомлюване або частково усвідомлюване ставлення до об'єктів, а також близькість в свідомості респондентів понять, що їх позначають, допомагає метод семантичного диференціалу, результати використання якого ми наводимо.

Респондентам було запропоновано вісімнадцять пар антонімів (темне–світле, холодне–тепле, тривожне–спокійне, сумне–радісне тощо), за якими вони мали надати свої асоціації щодо понять «юрист», «працівник правоохоронних органів», «слідчий» та «Я сам».

Підрахунок величини диференціалу до пар понять «Я сам» – «юрист», «Я сам» – «слідчий» та «Я сам» – «правоохоронець» дозволив визначити найбільш близькі образи зазначених груп до самосприйняття респондентів. Також було виявлено, з чим саме – юристом або працівником правоохоронних органів – найбільшою мірою асоціюється у опитаних поняття слідчого. Нагадаємо, що чим більшою є величина семантичного диференціалу для пари понять, зв'язок між якими вивчається, тим менше ці поняття пов'язані для людини одне з одним.

Аналіз даних величин семантичного диференціалу для різних пар понять виявив, що опитані менше за все схильні вважати себе правоохоронцями. На емоційному рівні вони більш за все ототожнюють себе з юристами. З останнім у них пов'язується і поняття слідчого. Респондентам приємніше ототожнювати себе з престижною професією юриста, ніж працівника правоохоронних органів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Зв'язок між парами понять в семантичному просторі слідчих

Пари понять	Величина семантичного диференціалу
«Я сам» – «слідчий»	2,73
«Я сам» – «юрист»	1,83
«Я сам» – «правоохоронець»	4,89
«слідчий» – «юрист»	1,37
«слідчий» – «правоохоронець»	2,63

Отже, хоча лідируючі місця серед об'єктів ідентифікації займають родина та друзі, групи, що пов'язані з професійною діяльністю, позиціонуються безпосередньо за ними. Проте їхня ієрархія суттєво різниться на емоційному на раціональному рівнях.

На раціональному рівні послідовність значущості ідентифікаційних об'єктів наступна: слідчі, колеги по службі, органи внутрішніх справ, юристи, правоохоронні органи в цілому, а на емоційному – юристи, слідчі, правоохоронці, причому зі суттєвим відривом один від одного.

Більш докладний аналіз того, якими бачать респонденти основні ідентифікаційні об'єкти, виявив, що всі три поняття («юрист», «слідчий» та «правоохоронець») в свідомості опитаних пов'язані з силою, ініціативою, активністю. Найбільш позитивні відчуття ви-

кликає поняття «юрист», яке асоціюється з чимось світлим, веселим, приємним, привабливим, творчим. Поняття «слідчий» для них, перш за все, сприймається як щось тепле, гармонійне та творче. А ось «правоохоронець» – скоріш темне, сумне, холодне, неприємне, непривабливе, дисгармонійне та нетворче, що викликає велику стурбованість, оскільки, з одного боку, є наслідком і формою прояву падіння престижності правоохоронної діяльності в суспільстві, а з іншого, зумовлює складнощі в процесі подолання ситуації, що склалася.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Основними об'єктами ідентифікації працівників ОВС є сім'я та професійні групи.

2. Слідчі, активно ототожнюючи себе з професією, намагаються «відгородитися» від органів внутрішніх справ особливо на емоційному рівні, надаючи перевагу юридичній професії.

3. Стаж службової діяльності позитивно впливає на ідентифікацію слідчих зі своєю професійною групою та негативно з органами внутрішніх справ та правоохоронною системою в цілому, що є непрямомою ознакою того, що неусвідомлювані негативні емоції з часом починають усвідомлюватись та вербалізуватись.

4. Виявлені характеристики соціальної ідентифікації слідчих є відображенням негативних тенденцій в діяльності ОВС, пов'язаних з послабленням ідентифікаційних процесів в даному соціальному інституті і, як наслідок, дисфункціональними змінами в його діяльності.

Список літератури: 1. Ядов В. А. Социальная идентичность личности. – М., 1993. 2. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности. // Мир России. 1995. № 3–4. 3. Ядов В. А. Социальные идентификации в кризисном обществе // Социологический журнал. – 1994. – № 3. 4. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К., 1996. 5. Кун М., Макпартленд Т. Эмпирические исследования установок личности на себя // Современная зарубежная социальная психология: Тексты. – М.: Наука, 1984.

Надійшла до редакції 01.11.08

Т. Д. Матвійчук

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У ПРОЦЕСАХ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досягнення соціологічної науки у дослідженнях соціального капіталу, соціальної ідентичності та соціальної комунікації дають змогу розглядати феномен громадянського суспільства у якісно новому контексті. Йдеться про розуміння громадянського суспільства як наслідку соціально-культурного розвитку соціуму. Саме у соціальному спектрі вивчення та дослідження полягає новизна даного підходу до аналізу громадянського суспільства. Зважаючи